

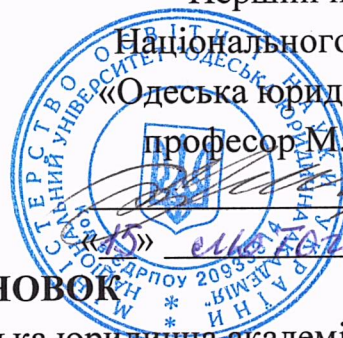
**«ЗАТВЕРДЖУЮ»**

Перший проректор

Національного університету

«Одеська юридична академія»

професор М.Р. Аракелян



2021 р.

**ВИСНОВОК**

Національного університету «Одеська юридична академія» про наукову новизну, теоретичне та практичне значення результатів дисертації Карамана Миколи Віталійовича на тему: «Ритуали в правовій сфері: загальнотеоретичне та порівняльно-правове дослідження», поданої на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право», затвердженої Вченою радою Національного університету «Одеська юридична академія» 07 липня 2020 року (протокол №8)

**ВИТЯГ**

з протоколу засідання фахового семінару кафедри загальнотеоретичної юриспруденції Національного університету «Одеська юридична академія» від 12 лютого 2021 року № 3

**ПРИСУТНІ:**

д.ю.н., проф. Крижановський А.Ф.; д.ю.н., проф. Дудченко В.В.; д.ю.н., проф. Завальнюк В.В.; д.ю.н., проф. Мельничук О.С.; д.ю.н., проф. Цуркан-Сайфуліна Ю.В.; к.ю.н., доц. Юдін З.М.; к.іст.наук, доц. Кормич А.І.; к.ю.н., доц. Кравченко С.П.; к.ю.н., доц. Чувакова Г.М.; к.ю.н., доц. Бальжик І.А.; к.ю.н., доц. Скуріхін С.М.; к.ю.н., доц. Рязанов М.Ю.; к.ю.н., доц. Тіщенко Ю.В.; к.ю.н., доц. Федоров В.А.; к.ю.н., доц. Антошина І.В.; к.ю.н., доц. Серебро М.В.; к.ю.н., ас. Дудник Р.М.; к.ю.н., ас. Гордієнко О.С.; ст. викладач Ковбасюк С.В.; к.ю.н., ас. Бондаренко А.І.; асистент Войткова А.В.; асистент Іванчук В.Є.

З присутніх 5 докторів наук, 14 кандидатів наук та 3 асистентів – фахівців за профілем поданої на розгляд дисертації.

**ПОРЯДОК ДЕННИЙ:**

Обговорення дисертаційного дослідження аспіранта кафедри загальнотеоретичної юриспруденції Карамана Миколи Віталійовича за темою: «Ритуали в правовій сфері: загальнотеоретичне та порівняльно-правове

дослідження», поданої на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 «Право».

### **СЛУХАЛИ:**

Доповідь здобувача ступеня вищої освіти доктора філософії Миколи Віталійовича Карамана на тему: «Ритуали в правовій сфері: загальнотеоретичне та порівняльно-правове дослідження», поданої на здобуття ступеня вищої освіти доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

Обґрунтовуючи вибір теми дисертаційного дослідження, здобувач зазначив, що невід'ємною рисою доктрини природного права є поділ права на природне, яке походить від природи людини (визначається природою самої істоти) та позитивне, що міститься в ухвалених державою законах та інших нормативно-правових актах. Іншими словами, розрізняються позитивні (закон) та надпозитивні (мораль, релігія, традиції, звичаї, обряди, ритуали тощо) основи. Норми позитивного права, в свою чергу, повинні відповідати надпозитивним цінностям більшості членів певної спільноти (в даному випадку – держави, на територію якої поширюється суверенітет державної влади). Нормативно-правові акти держави, що спираються виключно на позитивні та ігнорують надпозитивні основи не можуть бути легітимними, при цьому залишаючись легальними. Під легітимацією певного явища розуміють визнання цього явища таким, що відповідає світу ідей, таким, як має бути, таким, що відповідає вищим цінностям певного суспільства.

Невід'ємними елементами людської культури є символи, що представляють собою знакові уособлення певного порядку або його складових. Повсякденне життя людини також наповнене символами, які нагадують їй про щось, що впливає на неї, дозволяє і забороняє. Символи використовуються для наочного вираження раціонально не усвідомлених, але надзвичайно важливих подій. Вони виступають як прояв вищих цінностей. Завдяки своїй відкритості, внутрішній напруженості, здатності поєднувати раціональні, емоційні і спонукальні компоненти психіки символи служать будівельним матеріалом культури, забезпечують її закріпленість і спадкоємність.

Символом може бути не тільки об'єкт або слово, а й людська дія. В історії культури вироблено чимало форм символічної діяльності, але найбільш послідовною з них є ритуал. Зазвичай він визначається як форма символічної дії, що виражає зв'язок суб'єкта з системою соціальних відносин і цінностей та позбавлена будь-якого утилітарного або самоцінного значення.

З розвитком наук та можливостями осягнення людиною свого внутрішнього світу та власного минулого, ритуали, як форма трансляції



соціальної пам'яті, все більшою мірою набувають статусу центральної проблеми досліджень антропологів, культурологів, соціологів, психологів, соціологів, біологів та інших вчених. Проте нерозглянутими залишилися питання щодо ролі та місця ритуалів в правовій сфері в процесі існування права як соціокультурного феномену, який не може правильно функціонувати ігноруючи людський фактор.

Відтак, значення загальнотеоретичного та порівняльно-правового дослідження ритуалів в правовій сфері, які в свою чергу приймають участь у формуванні та легітимації системи правових (позитивних, надпозитивних) основ співіснування людей, усе більшою мірою набуває статусу важливої проблеми сучасної правничої науки, однак комплексного теоретичного осмислення ритуалів в правовій сфері у вітчизняній науці ще не проводилося.

Зазначено, що здійснено комплексний аналіз ритуалів в правовій сфері, опрацьовано антропологічну, соціологічну, психологічну, культурологічну, етологічну концепції ритуалу, висвітлено його роль в різних етапах історії людства, визначено сутність ритуалу та його місце серед інших норм соціального та правового регулювання. Розглянуто наукові уявлення про історію розвитку та соціальні передумови необхідності соціально-правового регулювання, досліджено економічну дилему ув'язненого. Обґрунтована роль ритуалу в залученні індивіда до соціальної пам'яті, виділено його дискурсивну та діалогічну функції. Робиться висновок про те, що ритуали збігаються з ритмами історичних подій і за допомогою цього зміни відображаються у свідомості.

В роботі узагальнено існуючі дослідження динамічних процесів співпраці та її порушення в соціально-правовому дискурсі, виявлено роль ритуалів в цих процесах. На основі здійсненого узагальнення, виділяються дві сфери, що мають точки перетину та тісно взаємопов'язані одна з одною: 1) спільноти, в них підтримується постійність внутрішнього середовища - системи неформальних норм і правил соціального регулювання, а регулювання в них здійснюється, зокрема, за рахунок неформального соціального контролю (наприклад, публічний осуд, зневага з боку інших членів соціальної групи, втрата соціального становища); 2) держава, яка здатна здійснювати офіційний контроль як в своїх інтересах (наприклад, встановлюючи податки, здійснюючи призов на військову службу), здійснюючи вплив на спільноти ззовні, за власною ініціативою, так і за запитом окремих членів цих спільнот, що делегують державі етап санкцій.

Досліджуються історичні та культурні особливості, які здійснювали вплив на формування української правової культури. Виокремлюються способи виявлення й закріплення в народній пам'яті ритуальних норм та норм



звичаєвого права загалом, а саме: ритуали-символи — у формі чину, дії, формули та приказки — у словесній формі. Судові формули та народні приказки, як і ритуали-символи, мали неоднакове значення в українському звичаєвому праві, та обидві форми однаково сприяли закріпленню звичаєвого права в народній пам'яті і надавали його нормам силу чинного закону, живого й рухливого.

У дисертації сформульовані й інші теоретично обґрунтовані висновки та положення щодо місця та ролі ритуалів в правовій сфері з загальнотеоретичної та порівняльно-правової точок зору.

Структура та обсяг дисертації зумовлені метою і логікою дослідження та складаються з анотації державною та англійською мовами, вступу, трьох розділів, що містять 9 підрозділів, висновків та списку використаних джерел.

По закінченню доповіді Карамана М.В. присутніми були поставлені такі **запитання**:

*К.ю.н., доцент Скуріхін С.М.:* Як, на Вашу думку співвідносяться поняття «ритуал», «обряд» та «звичай»?

*Караман М.В. відповів.* В дисертаційному дослідженні визначається, що обряд – десакралізований ритуал з успадкування традицій, затребуваних в особливо важливих моментах життя і діяльності людини, групи, за допомогою чого встановлюється їх соціокультурна значущість у межах єдиної спільноти (етносу). Звичай, на відміну від обряду й ритуалу, позбавлений релігійно-магічного, сакрального, а заснований на практичному. Тому звичай – це стереотипізований спосіб поведінки, який відтворюється в певному суспільстві або соціальній групі та є звичним для його членів. Це частина побуту, якої зазвичай дотримуються. Інколи, в звичаї трансформуються фрагменти ритуалів і обрядів, що втратили своє первинне значення, але зберегли функцію об'єднання людей повсякденно прийнятими нормами; це регулятори поведінки в побуті, що поступово перейшли із свідомості у звичку.

*К.ю.н., доцент Скуріхін С.М.:* В роботі здійснюється дослідження ритуалів в традиційних та нетрадиційних правових системах. Поясніть, будь-ласка, критерій розподілу правових систем.

*Караман М.В. відповів.* В дисертаційному дослідженні осмислюється вплив ритуалів на правові системи залежно від ролі, яку посідають звичаєві норми серед джерел права, а саме: традиційні правові системи, в яких право суспільством і державою розглядається як допоміжний інструмент регулювання суспільних відносин поряд із звичаєвими нормами; нетрадиційні правові системи, в категорію яких віднесемо правові системи, в яких писане право займає одне з провідних місць в регулюванні суспільних відносин.

*К.ю.н., доцент Скуріхін С.М.:* Як автор визначає поняття «ритуал»?



*Караман М.В. відповів.* Ритуал - це спосіб буття соціальних відносин, що встановлюється соціальною доцільністю з метою реконструкції історичного часу або збереження постійної єдності та виступає механізмом ідентифікації особи відповідно до ритуальної ролі, що заснована на соціальній пам'яті суспільства та має символічний характер. Ритуал реалізовується шляхом вольової дії суб'єктів, які його виконують, яка в свою чергу виконує критичну функцію соціально-пізнавального «обрамлення» ритуального процесу у свідомості учасників, створює відповідну ритуальну спільноту (що складається з учасників ритуалу) і розмежовує види діяльності (і пов'язані з ними норми) з іншими аспектами повсякденного життя.

*Д.ю.н., доцент Мельничук О.С.:* На Вашу думку, ритуал є інструментом чи нормою права?

*Караман М.В. відповів.* Ритуал в правовій сфері є одночасно і джерелом, і інструментом права, використовуваний учасниками правовідносин в правозастосовній діяльності. Він пов'язаний з правовою сферою настільки ж, наскільки й формальні юридичні вимоги, такі, як термін виконання, порядок виклику, вимоги до учасників тощо. Ритуали в правовій сфері можна визначити як - механізм ідентифікації учасників правовідносин відповідно до їх ритуальної ролі, який засновано на неформальних соціальних регуляторах (мораль, етика, звичаї тощо). Символіка жестів, промов, поведінки — ніби збирає окремі елементи правозначущої поведінки в єдине ціле. Для учасників процесу це означає, перш за все, відповідність того, що відбувається, їхнім очікуванням, засвоєним завдяки культурним, історичним та іншим стереотипам.

*К.ю.н., доцент Чувакова Г.М.:* На Вашу думку, який вплив ритуали здійснюють на правосвідомість, а отже і на правову поведінку?

*Караман М.В. відповів.* Основна, хоч і не унікальна, роль ритуалу в системі норм соціального регулювання полягає в тому, щоб регламентувати поведінку індивідів, призначаючи соціальні ролі та прирівнюючи окремі ідентичності з відповідними соціальними ролями. З одного боку, ритуали надають певні переваги індивідам, що успішно налагодили своє відчуття ідентичності відповідно до визначеної ритуалом соціальної ролі. З іншого боку, дана соціальна роль є обов'язковою не лише для осіб, яким вона є прийнятною, але й для інших учасників, чий обов'язки полягають в повазі прав та привілеїв наданих соціальною роллю.

Оскільки ритуали формують ідентичність, вони певним чином «трансформують людей». Якщо виконання ритуалу виявиться успішним, то формується не просто тимчасова емоція, а швидше постійна зміна ідентичності, що відповідає очікуванням суспільства від «правильної»



поведінки. Відповідно до цього, «трансформовані» індивіди виправдовують соціальні очікування, заковані в ритуалі, не тільки для того, щоб уникнути санкцій з боку інших, а й також, можливо навіть в першу чергу, тому що соціально-прийнятна поведінка відповідає тому, ким себе ідентифікує особа. Якби вони не поводитися відповідно до ролі, вони відчували б емоції, що сигналізують про порушення ідентичності: огиду, сором, провину, тривогу чи жах. Щоб уникнути цих почуттів та відчуття спокою, яке виникає при здійсненні діяння, що відповідає почуттю ідентичності особистості, люди корегують свою поведінку відповідно до соціальної ролі. У той же час, ритуали спонукають інших людей у суспільстві ідентифікувати суб'єкта із соціальною роллю і, таким чином, ставитися до нього або неї відповідним чином.

Призначивши соціальну роль, ритуали призначають поведінку, відповідну ролі та корисну для суспільства чи для іншої соціальної групи. Від людини, що має певну ініційовану ритуалом роль, наприклад дорослої жінки, очікується прояв компетентності у вирішенні завдань дружини та матері. Від одруженої людини можна очікувати оселення та народження дітей в парі з соціально санкціонованою парою. Від людини, яка зайняла відповідальну посаду, можна очікувати прояв якостей лідерства та піднесення інтересів установи вище своїх власних потреб чи бажань. Від батьків очікується взяття на себе відповідальності за виховання дітей. Соціальні ролі, визначені ритуалами, як правило, є ідеалами, які не можуть бути повністю реалізованими всіма. Але як моделі вони надають потужну силу, що формує прагнення відповідати їм.

*К.ю.н., доцент Чувакова Г.М.:* Які основні функції ритуалу в системі норм соціального регулювання вдалося виявити під час дослідження?

*Караман М.В. відповідь:* Під час дослідження пропонується виділити такі функції ритуалів в системі норм соціального регулювання: соціалізації, інтегруюча та відтворююча.

Функція соціалізації індивіда полягає в тому, що ритуал готує індивіда до соціального життя, виховуючи в ньому необхідні якості, без яких неможливе його життя в соціумі. За допомогою ритуалів в соціальному регулюванні особі прищеплюються прийнятні для суспільства моделі поведінок, що відповідають присвоєним ритуальним ролям.

Інтегруюча функція полягає в тому, що за допомогою ритуалу колектив періодично оновлює і стверджує себе, свою єдність. Ритуал необхідний для усвідомлення солідарності, взаємозв'язку членів колективу. У своїй основі ритуал має загальний характер не тільки в своїй масовості, але і в тому, що кожен член колективу протягом свого життя «приміряє» ролі, запропоновані



ритуальним сценарієм, наприклад батька, здобувача вищої освіти, суб'єкта владних повноважень.

Відтворююча функція ритуалу спрямована на оновлення і підтримку традицій, норм і цінностей колективу. Задля досягнення цієї мети ритуал відіграє виняткову роль. Власне кажучи, ритуали для того і виконуються, щоб відновити минуле і зробити його сьогоденням. За допомогою ритуалу колектив періодично оновлює свої переживання, свою віру і, в кінцевому рахунку, свою соціальну сутність.

*К.ю.н., доцент Чувакова Г.М.:* Чи є поняття «ритуали в правовій сфері» та «правові ритуали» тотожними? Якщо ні, то як вони співвідносяться у дисертаційному дослідженні?

*Караман М.В. відповів:* В процесі дослідження ритуали співвідносяться з нормами позитивного права та порівнюються за ступенем закріплення. Акти державних органів та морально-етичні основи, що склалися в суспільстві відрізняються за ступенем закріплення аналогічно до «ритуалу в правовій сфері» та «правового ритуалу». Акти державних органів закріплюють правові ритуали в нормах права та забезпечують їх виконання засобами державного примусу. Звичаєві норми та ритуали в правовій сфері склалися історично в результаті багаторазового повторення людьми певних дій (звичаїв, ритуалів). Класичний приклад «правового ритуалу», необхідність та механізм виконання якого чітко регламентується нормами позитивного права. Як приклад «ритуалу в правовій сфері» можна навести ритуальну форму проведення шлюбних церемоній. Тобто, необхідність проведення церемонії не закріплена нормами позитивного права, проте виконання даного ритуалу в правовій сфері здійснює вплив на правосвідомість та правову поведінку особистостей.

*К.ю.н. Бондаренко А.І.:* Чим пояснюється вибір використаного методологічного інструментарію дисертаційного дослідження?

*Караман М.В. відповів.* Специфіка досліджуваного предмета та характер дослідження не дозволяє обмежитись лише загальнонауковими та міждисциплінарними методами дослідження. Враховуючи це, плюралізм та гуманізм було визначено в якості основних підходів, на яких ґрунтувалось дослідження ритуалів в правовій сфері. Вважаємо, що без осмислення ідей гуманізму та плюралізму вбачається неможливим досягнути право та його складові у всіх його вимірах, особливо в ціннісно-культурному та антропологічному. Враховуючи це, методологічна база дослідження була доповнена їх характерними методологічними прийомами що сприятимуть досягненню цілей наукового пошуку. Такими прийомами є: антропологічний, аксіологічний та герменевтичний.



*Д.ю.н., професор, завідувач кафедри загальнотеоретичної юриспруденції Крижановський А.Ф.:* На Вашу думку, чи не можна розглядати «ритуали в правовій сфері» як форму права?

*Караман М.В. відповів.* Так, звісно. Враховуючи досліджені в дисертації ознаки та особливості функціонування ритуалів в правовій сфері та значний вплив, який здійснюють ритуали в правовій сфері на правову поведінку особистостей, їх можна вважати формою вираження права.

*К.ю.н. Антошина І.В.:* Чи не могли б Ви навести декілька прикладів нормативного закріплення ритуалів в правових системах різних держав та України?

*Караман М.В. відповів.* Яскравим прикладом закріплення ритуалів в правових системах різних держав та України є правовий ритуал присяги ініціації, що іменується інавгурацією. Інавгурація (лат. *inauguratio* – посвячення) – урочиста церемонія вступу на посаду новообраного глави держави, коронації монарха. У різних країнах визначається відповідними законами та іншими правовими актами.

В Україні під час інавгурації Президент України, промовляючи присягу на вірність народу України, кладе праву руку на Святе Письмо, записане у Пересопницькому Євангелії, та на Конституцію України. Проведення ритуалу інавгурації в тій чи іншій країні відрізняються, залежно від того, риси якої правової системи є домінуючими. Наприклад інавгурація глав держави більшості європейських країн проводиться в спеціально відведеному місці та за участю осіб, що займають важливе становище у цій державі (парламентарі, вищі посадові особи, духовенство тощо). Зовнішні ознаки ритуалу ініціації щодо інавгурації голови держави більшості європейських країн зосереджують в собі та відображають загальні ознаки цього процесу, що склались історично. В той же час інавгурація в деяких державах Африканського континенту зберегла зовнішні анімістичні ознаки. Цей факт ілюструється правовим ритуалом інавгурації керівника держави в Уганді, яка в цілому має республіканську форму правління. Інавгурація керівника держави в Уганді відбувається за участю вождів племен, які населяють державу. Під час коронації первосвященик держави благословляє монарха на царювання, надягаючи йому корону і вручаючи інші знаки монаршої гідності – державу, скіпетр та ін.

Після відповідей на запитання було озвучено висновок наукового керівника – **доктора юридичних наук, професора, заслуженого юриста України, професора кафедри загальнотеоретичної юриспруденції Національного університету «Одеська юридична академія» - Дудченко Валентини Віталіївни.**



У висновку зазначено, що роль ритуалу в суспільному житті, його комунікативна природа та символічність, котрі зачіпають глибини людського «Я» як на індивідуальному, так і на колективному рівнях - тема, що не втрачає актуальності, а навпаки отримує активізацію дослідницького інтересу, зокрема, з огляду на її багатоаспектність, що потребує комплексного та всестороннього дослідження.

Аналіз ритуалу з позицій загальнотеоретичної юриспруденції акцентує увагу на, зовні зовсім не очевидних, значеннях ритуалу, більш глибоких, ніж просто поведінкові акти. Насправді ритуал несе в собі набагато серйозніший зміст.

Дисертація має наукову новизну, оскільки вона є першим у науці загальної теорії права спеціальним комплексним дослідженням ритуалів в правовій сфері та в ній наведено низку концептуальних понять, теоретичних положень, висновків та рекомендацій.

Обґрунтованість і достовірність наукових результатів, отриманих дисертантом, не викликають сумнівів. Автор належним чином обґрунтував вибір теми дослідження, його об'єкт, предмет, мету та завдання.

Щодо методологічної основи дисертаційного дослідження слід зазначити, що в основу дослідження покладено ідеї плюралізму та гуманізму, без використання яких вбачається неможливим досягнення правової сфери у всіх її вимірах. Теоретико-методологічний інструментарій дисертації зумовлений метою дослідження та особливостями досліджуваної сфери суспільних відносин.

Достовірність сформульованих у дисертації наукових висновків, положень, рекомендацій забезпечується використанням численних вітчизняних та іноземних наукових джерел, аналізом необхідних нормативно-правових актів.

Автору вдалося досягти мети дисертаційної роботи, котра була визначена як встановлення ролі та місця ритуалів в правовій сфері, виявлення значення ритуалів в процесі формування, збереження та передачі наступним поколінням здобутків правової культури суспільства, як системи цінностей, що досягнуті людством у правовій сфері. При цьому, автор виявив уміння чітко висловлювати свою думку, робити логічні висновки, обґрунтовувати свою позицію, що допомогло йому вирішити поставлені завдання: розкриття значення використання ідей гуманізму та плюралізму в процесі досягнення права у всіх його вимірах; формування методологічних засад розуміння ролі та місця ритуалів в правовій сфері; аналіз та критичне осмислення наявних наукових розробок проблеми ритуалів в соціально-правовому дискурсі; розкриття сутності ритуалів та виокремлення їх видів; дослідження місця



ритуалів в правовій сфері серед позитивних та надпозитивних правових норм; виявлення впливу ритуалів на сприйнятність та легітимацію правових приписів; розкриття специфіки ролі та місця ритуалів в правових системах світу; виявлення ритуалів в українській правовій культурі. Зазначені завдання відповідають меті дослідження. Про успішне виконання поставлених завдань свідчать наведені висновки та сформульовані пропозиції.

Дисертації притаманний високий ступінь обґрунтованості та новизни наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих автором.

Ці та інші положення дисертаційної роботи Карамана М.В. свідчать про те, що поставлені завдання вирішено автором на належному науково-теоретичному рівні, а одержані у дослідженні результати характеризуються високим ступенем вірогідності та наукової обґрунтованості.

Дисертаційне дослідження виконано в рамках наукових досліджень Національного університету «Одеська юридична академія» «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий і культурний вимір» на 2016-2020 рр. (державний реєстраційний номер 0116U001842), а також плану науково-дослідницької роботи кафедри загальнотеоретичної юриспруденції Національного університету «Одеська юридична академія» «Наступність та оновлення як тенденція розвитку держави і права сучасної України» на 2016-2020 рр. та комплексної цільової теми «Правовий вимір цілісності та децентралізації української держави в умовах євроінтеграції».

Теоретичну основу дослідження становлять роботи таких вчених як: Платон, Конфуцій, І. Кант, М. Вебер, Дж. Локк, М. Мосс, К Леві-Строс, Е. Ліч, Г. Гроцій, М. Еліаде, Б. Малиновський, Г. Радбрух, Н. Рулан, Е. Дюркгейм, Р. Коллінз, В. Тернер, К. Юнг та інші. Також, варто виділити сучасних вчених, праці яких становлять теоретичну основу дослідження, а саме: А.К. Байбурін, Ю.М. Лотман, М.К. Мамардашвілі, А.В. Рябов, М.І. Козюбра, В.О. Нечипоренко, Х.Н. Бехруз, В.В. Дудченко, В.В. Завальнюк, Ю.М. Оборотов, А.П. Овчиннікова, М.В. Серебро, С.М. Скуріхін, Ю.В. Цуркан-Сайфуліна та інші.

Використана автором структурна побудова дисертації видається достатньо обґрунтованою і логічною. Дисертаційна робота відзначається системним підходом до аналізу предмету дослідження. Структурно дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Структура роботи повністю відповідає завданням дослідження, дозволяє послідовно розглянути всі проблеми та вирішити завдання, поставлені дисертантом при написанні роботи.

Перший розділ роботи присвячено аналізу теоретико-методологічних та історичних засад дослідження ритуалів в правовій сфері, увагу приділено



методологічним засадам дослідження ритуалів, аналізу наукових розробок проблеми ритуалу в вітчизняній та зарубіжній літературі, дослідженні сутності ритуалів та їх видів. Обґрунтування методологічних засад дослідження відповідно до специфіки проблематики теми дослідження виглядає вдалим та доцільним.

В тексті другого розділу осмислюються ритуали як соціальна цінність. В рамках розділу досліджується місце ритуалів в системі норм соціального регулювання, з'ясовується вплив ритуалів на формування ціннісних орієнтирів особистості та соціальну сприйнятність правозначущої поведінки, аналізується відображення ритуалів в системі норм позитивного права та їх роль в процесі легітимації. На безперечну підтримку заслуговує приділення уваги автора дослідження специфічного інституту загальної теорії права «правозначуща поведінка» у його взаємозв'язку з предметом дослідження.

Третій розділ дисертаційної роботи присвячено з'ясуванню ролі ритуалів в правових системах світу, а саме в традиційних та нетрадиційних правових системах. Вдалою видається спроба аналізу впливу ритуалів на українську правову культуру.

Дисертація є завершеною працею, оформленою відповідно до встановлених вимог. Результати проведених автором досліджень та отримані ним нові науково-обґрунтовані результати у сукупності розв'язують конкретні наукові завдання, що мають істотне значення для розвитку науки загальнотеоретичної юриспруденції.

Основні наукові результати дисертаційного дослідження Карамана М.В. пройшли належну апробацію шляхом оприлюднення його положень у фахових вітчизняних та зарубіжних виданнях, у виступах та доповідях на наукових та науково-практичних конференціях.

Зміст свідчить, що дисертаційне дослідження Карамана М.В. виконано на належному рівні і має істотну наукову новизну. Здобувачем самостійно опрацьовано значну кількість джерел монографічного, нормативно-правового характеру, робота містить цікаві й вагомні висновки та нові пропозиції.

Дослідження ґрунтується на виваженій самостійній роботі над темою дисертації, ідеї та розробки, що належать співавторам у дисертації Карамана М.В. не використовувались, ступінь особистого внеску автора відображена у вступі до дисертації належним чином.

Караман М.В. повністю виконав індивідуальний план наукової роботи та індивідуальний навчальний план. У процесі його роботи з підготовки дисертації та виконання індивідуального плану наукової роботи та індивідуального навчального плану М.В. Караман проявив себе як ініціативний, старанний, наполегливий, сумлінний та вдумливий дослідник.



Індивідуальний план виконав своєчасно та на належному рівні, має високі оцінки.

Таким чином, дисертація Карамана Миколи Віталійовича на тему «Ритуали в правовій сфері: загальнотеоретичне та порівняльно-правове дослідження», подана на здобуття ступеня вищої освіти доктора філософії за спеціальністю 081 «Право», є оригінальним, самостійним, цікавим науковим дослідженням складної проблеми, яка представляє як теоретичний, так і практичний інтерес, відповідає вимогам, встановленим Порядком проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 06 березня 2019 р. № 167, може бути рекомендована до захисту на здобуття ступеня вищої освіти доктора філософії за спеціальністю 081 «Право», а її автор заслуговує, на основі захисту, присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

**В обговоренні** дисертаційного дослідження взяли участь:

*К.і.н., доцент Кормич А.І.:* відзначив, що для дослідження обрана актуальна тема, яка має велике теоретичне та практичне значення в умовах розбудови демократичної та гуманної правової держави.

Здобувач вдало дослідив роль ритуалів в традиційних та нетрадиційних правових системах. На увагу заслуговує висновок автора, щодо того, що визначені правом критерії та вимоги до правомірної поведінки, що відповідають системі цінностей суспільства (ціннісним орієнтирам особистості, суспільним та особистісним цінностям), будуть більш здатними для безконфліктного сприйняття особистістю у разі їх узгодження з системою цінностей суспільства. І навпаки, коли правові критерії та вимоги до правомірної поведінки не узгоджуються та не враховують систему вищих цінностей (засвоєних, в тому числі, через ритуали) суспільства їх сприйняття особистістю буде викликати внутрішній конфлікт, причиною якого і буде ця неузгодженість.

У підсумку, дисертація Карамана М.В. на тему: «Ритуали в правовій сфері: загальнотеоретичне та порівняльно-правове дослідження» відповідає вимогам, які пред'являються до дисертації та може бути рекомендована до разової спеціалізованій вченої ради для попереднього розгляду і захисту на здобуття ступеня доктора філософії.

*К.ю.н., доцент Скуріхін С.М.:* надав високу оцінку дисертації, кількості та характеру досліджених у ній питань, вдалості і значущості для науки висновків, виваженості пропозиції. Відзначив, що дисертант здійснив ретельне вивчення питання ідентифікації права крізь призму дослідження ритуалів в правовій сфері. Вказав, що дисертація Карамана М.В. на тему:



«Ритуали в правовій сфері: загальнотеоретичне та порівняльно-правове дослідження», подана на здобуття ступеня вищої освіти доктора філософії за спеціальністю 081 «Право», може бути рекомендована до захисту у разовій спеціалізованій вченій раді.

*Д.ю.н., доцент Мельничук О.С.:* відмітила, що робота є ґрунтовним науковим дослідженням, яке має значну актуальність, містить ґрунтовно розкриті питання, правильні, логічні та значимі висновки. Зазначила, що дисертація Карамана М.В. на тему: «Ритуали в правовій сфері: загальнотеоретичне та порівняльно-правове дослідження», подана на здобуття ступеня вищої освіти доктора філософії за спеціальністю 081 «Право», може бути рекомендована до попереднього розгляду у разовій спеціалізованій вченій раді.

*К.ю.н., доцент Чувакова Г.М.:* відмітила високий науковий рівень дослідження, його актуальність та повноту зроблених висновків. Визначила дискусійні моменти, зокрема щодо періодизації розвитку ритуалів в правовій сфері, їх ефективності з точки зору уникнення девіантної поведінки та виділення функцій ритуалів в правовій сфері. Проте, зазначила, що ці зауваження не впливають на високу оцінку дослідження. Вказала, що дисертація Карамана М.В. на тему: «Ритуали в правовій сфері: загальнотеоретичне та порівняльно-правове дослідження», подана на здобуття ступеня вищої освіти доктора філософії за спеціальністю 081 «Право», може бути рекомендована до захисту у разовій спеціалізованій вченій раді.

*К.ю.н. Антошина І.В.:* у своєму виступі підтримала попередніх доповідачів, акцентувала увагу на глибокому змісті авторських визначень і висновків. Відзначила, що дисертаційне дослідження є теоретично і практично значущим. Підкреслила, що в процесі доповіді головних положень дисертаційного дослідження, а також під час відповідей на запитання членів кафедри загальнотеоретичної юриспруденції Національного університету «Одеська юридична академія», Караман М.В. продемонстрував опрацювання значної кількості джерел, на підставі яких була підготовлена дисертаційна робота, вміння узагальнювати, аналізувати, формулювати власні висновки.

У підсумку, дисертація Карамана М.В. на тему: «Ритуали в правовій сфері: загальнотеоретичне та порівняльно-правове дослідження» відповідає вимогам, які висуваються до дисертації та може бути рекомендована до захисту в разовій спеціалізованій вченій раді за спеціальністю 081 «Право».

*Д.ю.н., професор, завідувач кафедри загальнотеоретичної юриспруденції Крижановський А.Ф.:* зазначив, як зацікавила дана робота всіх співробітників кафедри. Вказав на те, що такі дисертації є дуже важливими для продовження певного дискурсу, який сьогодні ми спостерігаємо. Ми



бачимо як право розширює свою сферу, а дисертаційне дослідження Карамана М.В. цьому є прекрасним доказом. Зокрема, аналіз ритуалу як правового феномену додає нашому сприйняттю ще одну грань права, яке ми досягаємо. Звичайно, ця робота є дуже цікавою, через те, що Караман М.В. накопичив величезний матеріал, що забезпечить активне впровадження дисертаційного дослідження у навчальну та наукову діяльність, що характеризує роботу як актуальне та затребуване наукове дослідження.

У підсумку, зазначив, що дисертація Карамана М.В. подана на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» на тему: «Ритуали в правовій сфері: загальнотеоретичне та порівняльно-правове дослідження» є цілісним та актуальним науковим дослідженням та може бути рекомендована до захисту в разовій спеціалізованій вченій раді.

Після цього, слово було надано **рецензентам** наукової праці доктору юридичних наук, професору Ю.В. Цуркан-Сайфуліній та кандидату юридичних наук, доценту М.Ю. Рязанову:

**Доктор юридичних наук, професор Ю.В. Цуркан-Суйфуліна** відзначила високий науковий рівень дисертаційного дослідження М.В. Карамана.

Про актуальність теми дослідження свідчить комплексність досліджуваного явища та багатоаспектність його виявів. З розвитком наук та можливостями досягнення людиною свого внутрішнього світу та власного минулого, ритуали, як форма трансляції соціальної пам'яті, все більшою мірою набувають статусу центральної проблеми досліджень вчених. Проте нерозглянутими залишились питання ритуалів в правовій сфері з загальнотеоретичної та порівняльно-правової точок зору в процесі існування права як соціокультурного феномену, який не може правильно функціонувати ігноруючи людський фактор.

Наведені автором аргументи переконують в актуальності та затребуваності дисертаційного дослідження, предметом якого обрано ритуали в правовій сфері та їх місце в правових системах. Автором проведене комплексне системне дослідження за обраною темою, в результаті якого було отримано важливі для наук загальнотеоретичної юриспруденції та порівняльного правознавства висновки. М.В. Караман не тільки довів потребу науки та практики у комплексному погляді на ритуали в правовій сфері, але й поставив низку нових питань, вирішення яких буде вагомим внеском у розвиток загальнотеоретичної юриспруденції.

На особливу увагу заслуговує звернення автора до принципів плюралізму та гуманізму в гуманітарному науковому знанні, без яких, за його словами, неможливо досягнути всю поліпарадигмальність людського



потенціалу. Безпідставне ігнорування наукових розробок та теорій, заснованих на ідеологічних, культурних, національних та мовних особливостях їх авторів, значно звужує спектр пізнання, а що головне осмислення наукових явищ. Варто погодитись з твердженнями автора про те, що правова сфера є складним соціальним явищем, в якому діють пліч-о-пліч ціннісне та суще, раціональність та моральність, примус та дозвіл тощо. Дану характеристику права пов'язують з його антиномічністю. Антиномічність в науці розуміється як метод діалектики, який поєднує протилежності шляхом балансування між ними та їх врахування у певній всеєдності. Право знаходиться вище за протистояння природного та позитивного, традиційного та інноваційного, а навпаки вміщує ці протистояння у собі та об'єднує їх в онтологічне ціле.

Важливим є висновок, що праву, як формі закріплення соціально-прийнятної поведінки, досить важко охопити всі варіанти ситуацій, що можуть виникнути у реальному житті. Ритуали допомагають особі інтуїтивно ідентифікувати певний тип поведінки або реакції на поведінку інших як соціально-сприйнятну, або ж, навпаки. Вплив ритуалів на формування ціннісних орієнтирів особистості було продемонстровано на прикладі ритуалів ініціації. Характерною рисою даного виду ритуалів є те, що після закінчення проведення ритуалу особа продовжує ідентифікувати себе відповідно до присвоєної ритуалом ролі.

За результатами аналізу теоретичних висновків автора можна констатувати, що на сьогодні перспективними є подальші наукові дослідження ритуалів в правовій сфері.

В цілому, слід відмітити високий загальний рівень дисертаційного дослідження, однак попри загальне позитивне враження від даної дисертаційної роботи, у ній є деякі недоліки та дискусійні питання, які потребують додаткової аргументації під час захисту.

1. Дисертанту необхідно конкретизувати положення щодо того, яким чином ритуал здатен передавати цілісне послання.

2. Потребує додаткової аргументації твердження автора, про виділення стадій виконання ритуалу ініціації (підрозділ 1.3).

Загалом, зазначені зауваження носять уточнюючий характер і не знижують позитивної оцінки дисертаційної роботи. Вона є актуальним, самостійним та аргументованим дослідженням. Положення і висновки дисертації належним чином висвітлені у публікаціях автора та апробовані під час його участі у науково-практичних конференціях та під час навчального процесу. З наведеного вище можна зробити загальний висновок про те, що дисертація Карамана М.В. за своїм науковим рівнем, одержаними



результатами дослідження та пропозиціями відповідає вимогам, що висувається до наукових робіт такого рівня та може бути рекомендована до разової спеціалізованої вченої ради для попереднього розгляду і захисту на здобуття ступеня доктора філософії.

**Кандидат юридичних наук, доцент М.Ю. Рязанов** у цілому відмітив високий науковий рівень дисертаційного дослідження, виконаного на актуальну тему.

Актуальність теми дисертаційного дослідження підтверджується низкою факторів, серед яких можливість впровадження висновків і пропозицій дисертанта в наукову та навчальну діяльність. Автор вірно наголошує на тому, що значення загальнотеоретичного та порівняльно-правового дослідження ритуалів в правовій сфері, які в свою чергу приймають участь у формуванні та легітимації системи правових (позитивних, надпозитивних) основ співіснування людей, усе більшою мірою набуває статусу важливої проблеми сучасної правничої науки, однак комплексного теоретичного осмислення ритуалів в правовій сфері у вітчизняній науці ще не проводилося. Таким чином, Караман М.В. обрав для свого дисертаційного дослідження дійсно актуальну тему та здійснив спробу вирішення дійсно значущих питань, що ставляться перед наукою загальнотеоретичної юриспруденції.

Враховуючи комплексність предмета дослідження, дисертант гармонічно поєднав загальнотеоретичні та порівняльно-правові аспекти предмету дослідження з надбанням галузевих юридичних та інших наук. Зазначена всебічність аналізу визначає достатній рівень завершеності дослідження.

Структура роботи, побудована дисертантом, видається вдалою, оскільки забезпечила автору можливість в логічній послідовності розглянути основні проблеми, що стосуються предмету дослідження та зробити відповідні висновки. Аналіз наукових розробок проблеми ритуалу в вітчизняній та зарубіжній літературі дав змогу визначити актуальні пріоритети й напрямки дослідження та уникнути повторів.

Зміст роботи свідчить про те, що дисертант цілком успішно впорався з поставленими завданнями. Робота являє собою ґрунтовне наукове дослідження самостійного характеру. Здобувач, має достатню кількість публікацій за темою роботи. Повнота викладу основних результатів дослідження у дисертації та публікаціях повністю відповідає встановленим вимогам.

Високий ступінь вірогідності та наукової обґрунтованості результатів виконаного дослідження забезпечено використанням комплексу принципів



наукового пізнання, методологічних підходів, низки загальнонаукових та спеціальних методів. Положення дисертації реально ґрунтуються на об'єктивних теоретичних дослідженнях, висновки є достовірно обґрунтованими і базуються на власних судженнях автора.

Проте, робота не позбавлена і окремих недоліків.

1. У підрозділі 2.1. роботи, автором співвідносяться ритуали з нормами соціального регулювання. Проте, детальніше потрібно було дослідити питання, так званих, «позасудових санкцій».

2. В процесі дослідження впливу ритуалів на українську правову культуру варто було б детальніше розглянути їх відображення у кодексі давньослов'янського права відомого як «Руська правда».

Не зважаючи на окремі зауваження, дисертація Карамана М.В. на тему: «Ритуали в правовій сфері: загальнотеоретичне та порівняльно-правове дослідження» є завершеною працею, в якій отримані нові науково-обґрунтовані результати, що в сукупності вирішують комплексне наукове завдання та може бути рекомендована до разової спеціалізованої вченої ради для попереднього розгляду і захисту на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 «Право».

#### **УХВАЛИЛИ:**

Затвердити такий висновок щодо дисертації Карамана М.В.

#### **ВИСНОВОК**

**щодо дисертації аспіранта кафедри загальнотеоретичної юриспруденції  
Національного університету «Одеська юридична академія» Карамана  
Миколи Віталійовича на тему: «Ритуали в правовій сфері:  
загальнотеоретичне та порівняльно-правове дослідження», поданої на  
здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право»**

Робота виконана на кафедрі загальнотеоретичної юриспруденції Національного університету «Одеська юридична академія».

Тема дисертації схвалена та затверджена рішенням Вченої ради Національного університету «Одеська юридична академія» (протокол № 8 від 07 липня 2020 року).

Науковий керівник – доктор юридичних наук, професор Дудченко В.В.

**Обґрунтування вибору теми дослідження.** Невід'ємною рисою доктрини природного права є поділ права на природне, яке походить від природи людини (визначається природою самої істоти) та позитивне, що міститься в ухвалених державою законах та інших нормативно-правових актах. Іншими словами, розрізняються позитивні (закон) та надпозитивні



(мораль, релігія, традиції, звичаї, обряди, ритуали тощо) основи. Норми позитивного права, в свою чергу, повинні відповідати надпозитивним цінностям більшості членів певної спільноти (в даному випадку – держави, на територію якої поширюється суверенітет державної влади). Нормативно-правові акти держави, що спираються виключно на позитивні та ігнорують надпозитивні основи не можуть бути легітимними, при цьому залишаючись легальними. Під легітимацією певного явища розуміють визнання цього явища таким, що відповідає світу ідей, таким, як має бути, таким, що відповідає вищим цінностям певного суспільства.

Невід'ємними елементами людської культури є символи, що представляють собою знакові уособлення певного порядку або його складових. Повсякденне життя людини також наповнене символами, які нагадують їй про щось, що впливає на неї, дозволяє і забороняє. Символи використовуються для наочного вираження раціонально не усвідомлених, але надзвичайно важливих подій. Вони виступають як прояв вищих цінностей. Завдяки своїй відкритості, внутрішній напруженості, здатності поєднувати раціональні, емоційні і спонукальні компоненти психіки символи служать будівельним матеріалом культури, забезпечують її закріпленість і спадкоємність.

Символом може бути не тільки об'єкт або слово, а й людська дія. В історії культури вироблено чимало форм символічної діяльності, але найбільш послідовною з них є ритуал. Зазвичай він визначається як форма символічної дії, що виражає зв'язок суб'єкта з системою соціальних відносин і цінностей та позбавлена будь-якого утилітарного або самоцінного значення.

З розвитком наук та можливостями досягнення людиною свого внутрішнього світу та власного минулого, ритуали, як форма трансляції соціальної пам'яті, все більшою мірою набувають статусу центральної проблеми досліджень антропологів, культурологів, соціологів, психологів, соціологів, біологів та інших вчених. Проте нерозглянутими залишились питання щодо ролі та місця ритуалів в правовій сфері в процесі існування права як соціокультурного феномену, який не може правильно функціонувати ігноруючи людський фактор.

Відтак, значення загальнотеоретичного та порівняльно-правового дослідження ритуалів в правовій сфері, які в свою чергу приймають участь у формуванні та легітимації системи правових (позитивних, надпозитивних) основ співіснування людей, усе більшою мірою набуває статусу важливої проблеми сучасної правничої науки, однак комплексного теоретичного осмислення ритуалів в правовій сфері у вітчизняній науці ще не проводилося.



**Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.** Дисертаційне дослідження виконано в рамках наукових досліджень Національного університету «Одеська юридична академія» «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий і культурний вимір» на 2016-2020 рр. (державний реєстраційний номер 0116U001842), а також плану науково-дослідницької роботи кафедри загальнотеоретичної юриспруденції Національного університету «Одеська юридична академія» «Наступність та оновлення як тенденція розвитку держави і права сучасної України» на 2016-2020 рр. та комплексної цільової теми «Правовий вимір цілісності та децентралізації української держави в умовах євроінтеграції».

**Мета і завдання дослідження.** Метою дослідження є встановлення ролі та місця ритуалів в правовій сфері, виявлення значення ритуалів в процесі формування, збереження та передачі наступним поколінням здобутків правової культури суспільства, як системи цінностей, що досягнуті людством у правовій сфері. Досягнення цієї мети передбачає вирішення таких завдань:

- розкриття значення використання ідей гуманізму та плюралізму в процесі осягнення права у всіх його вимірах;

- формування методологічних засад розуміння ролі та місця ритуалів в правовій сфері;

- аналіз та критичне осмислення наявних наукових розробок проблеми ритуалів в соціально-правовому дискурсі;

- розкриття сутності ритуалів та виокремлення їх видів;

- дослідження місця ритуалів в правовій сфері серед позитивних та надпозитивних правових норм;

- виявлення впливу ритуалів на сприйнятність та легітимацію правових приписів;

- розкриття специфіки ролі та місця ритуалів в правових системах світу;

- виявлення ритуалів в українській правовій культурі.

**Об'єкт дослідження** – правова сфера у багатомірності її вимірів.

**Предмет дослідження** – ритуали в правовій сфері та їх місце в правових системах.

**Методи дослідження.** В основу дослідження покладено ідеї плюралізму та гуманізму, без використання яких вбачається неможливим осягнення правової сфери у всіх її вимірах. Методологічну основу дослідження становить комплекс загальнонаукових і спеціально наукових методів.

Враховуючи компаративістську направленість дослідження одним із основних методологічних прийомів в процесі дослідження ритуалів в правовій сфері було обрано порівняльно-правовий.



Дослідити функціональну роль ритуалів в правовій сфері, їх місце в системі норм соціально-правового регулювання та норм позитивного права дозволяє поєднання методів аналізу та синтезу (п.п. 2.1., 2.3., 3.1., 3.2.). Синтез, зокрема, дає можливість виокремити види ритуалів та дослідити ритуал у його взаємодії з іншими компонентами правової сфери (п. 1.3.). Індуктивний метод дає можливість дослідження сутності ритуалів, через дослідження його сутнісних ознак (п. 1.3.), дедуктивний метод, дає можливість дослідити функції ритуалу, виходячи з його сутності (п.п. 1.3., 3.1., 3.2.). За допомогою методу абстрагування увагу було зосереджено на тих символах ритуалів, що виконують функцію ціннісних трансляторів та правових регуляторів, а не тільки служать прагматичним цілям успішного виконання дії (п.п. 2.2., 3.3.). Дослідження ритуалів з порівняльно-історичної точок зору дає можливість прослідкувати вплив ритуальної діяльності на поведінку людини в різних історичних епохах (п.п. 3.1., 3.2.). За допомогою культурологічного методу було встановлено місце ритуалів в правових культурах та їх роль в процесі збереження надбань культури (п.п. 3.1., 3.2., 3.3.).

За допомогою антропологічного підходу, на матеріалах різних правових систем, ми маємо можливість вивчити яку роль ритуали відіграють в тій чи іншій правовій системі (п.п. 3.1., 3.2.). Осягнення місця ритуалів в системі норм соціально-правового регулювання та позитивного права здійснено за допомогою герменевтичного методу (п.п. 2.1., 2.3.). За допомогою аксіологічного підходу можливо дослідити соціальні цінності, які оберігають ритуали (п. 2.2.).

Варто зазначити, що в процесі дослідження було використано й інші наукові методи пізнання, що сприяло отриманню обґрунтованих і практично значущих наукових результатів.

**Теоретичну основу дослідження** становлять роботи таких вчених як: Платон, Конфуцій, І. Кант, М. Вебер, Дж. Локк, М. Мосс, К Леві-Строс, Е. Ліч, Г. Гроцій, М. Еліаде, Б. Малиновський, Г. Радбрух, Н. Рулан, Е. Дюркгейм, Р. Коллінз, В. Тернер, К. Юнг та інші.

Також, варто виділити сучасних вчених, праці яких становлять теоретичну основу дослідження, а саме: А.К. Байбурін, Ю.М. Лотман, М.К. Мамардашвілі, А.В. Рябов, М.І. Козюбра, В.О. Нечипоренко, Х.Н. Бехруз, В.В. Дудченко, В.В. Завальнюк, Ю.М. Оборотов, А.П. Овчиннікова, М.В. Серебро, С.М. Скуріхін, Ю.В. Цуркан-Сайфуліна та інші.

**Наукова новизна одержаних результатів** полягає в тому, що в науці загальної теорії права представлена праця є першим цілісним загальнотеоретичним та порівняльно-правовим дослідженням проблеми ритуалів в правовій сфері.



У роботі представлено низку авторських понять, концепцій, ідей та висновків, які характеризуються науковою новизною. Найсуттєвішими серед яких є такі:

**вперше:**

запропоновано розподіл ритуалів на правові ритуали та ритуали в правовій сфері, відповідно до якого акти державних органів та морально-етичні основи, що склалися в суспільстві відрізняються за ступенем закріплення аналогічно до «ритуалу в правовій сфері» та «правового ритуалу»;

проведено дослідження формування ціннісних орієнтирів індивіда, виявлено роль ритуалів в цьому процесі та продемонстровано на прикладі правового ритуалу складання присяги при заміщенні певної соціально-значимої посади (державний службовець, депутат, солдат, співробітник правоохоронних органів тощо);

було розглянуто сутність ритуалів саме в правовій сфері, доведено їх роль в легітимації правових приписів, доведено що ритуали в правовій сфері формують і забезпечують існування цінностей, інтерпретацій та розумінь, які лежать в основі кожної системи правових норм. Ритуал допомагає індивіду ідентифікувати себе як члена «нормативної спільноти». Вони виражають ті культурні цінності, про які дбає суспільство;

висунуто тезу про те, що виступаючи своєрідною формою національної визначеності як наслідку духовно-культурного вираження історичного досвіду тих або інших соціальних утворень (етнічних, професійних тощо), ритуали в українській правовій культурі виконували протягом довгого часу, та продовжують виконувати й тепер, функцію зв'язку права з повсякденними потребами різних соціальних утворень українського суспільства;

**удосконалено:**

концепт ритуалу в соціально-правовому регулюванні, підкреслено, що ритуали посиляються на ідеальні ситуації, яких люди прагнуть. Ритуали ілюструють, якими мають бути речі і, тим самим, створюють моральну основу для розуміння людьми ідеального. Спостерігаючи навколишній світ крізь призму моралі, люди сприймають ролі, призначені їм та оточуючим в процесі виконання ритуалу як справедливі та доречні;

наукові погляди щодо колективної пам'яті, принципів організації, характеру заповнення (тобто відбору інформації, що підлягає зберіганню), обсягу і багато інших параметрів які розрізняються в дописьменних (усних) і письменних культурах. У дописьменних культурах спостерігалась відсутність однорідної семіотичної системи, спеціально призначеної для фіксації, зберігання і переробки інформації. Вона виникла тільки тоді, коли широкого поширення набула писемність. В усній культурі всьому оточенню людини



(елементам ландшафту, предметам, частинам житла, їжі, одягу тощо) надавався знаковий характер. Разом з мовними текстами, міфами, термінами спорідненості, музикою та іншими явищами культури вони формували цілісну картину світу індивіда. Іншими словами, всі ці системи об'єднувалися у всеосяжну знакову систему таким чином, що елемент конкретної знакової системи міг мати значення досягнення іншої системи;

**набуло подальшого розвитку:**

наукові розробки в яких встановлено, що акти державних органів закріплюють правові ритуали в нормах права та забезпечують їх виконання засобами державного примусу. Звичаєві норми та ритуали в правовій сфері склались історично в результаті багаторазового повторення людьми певних дій (звичаїв, ритуалів);

концепт ритуалу з психологічної, культурологічної, антропологічної, соціологічної, етологічної точок зору, на основі дослідження низки наукової літератури щодо ритуалів та визначено ритуал як засіб невербальної комунікації. Це дозволяє обґрунтувати, що за допомогою комунікативної функції ритуал здатний передавати ціннісну систему суспільства, як одну із складових соціальної пам'яті. Проблема взаєморозуміння між представниками різних соціальних груп і суспільств може бути частково вирішена за допомогою взаємного вивчення ритуалів, що буде сприяти розумінню моральних правил, а отже ментальності та поведінки;

уявлення про легітимацію правових приписів (позитивних та надпозитивних) засновуючись на концепції ритуалів в правовій сфері, зазначено що зазвичай, потреба в легітимізації стосується позитивних основ, що приймаються уповноваженими державою суб'єктами та оцінюються суспільством крізь призму їх відповідності надпозитивним (об'єктивним, природним) основам суспільства. У свою чергу надпозитивні основи, що формуються суспільством та його інститутами окремо від (а інколи й задовго до початку існування) держави, легалізуються уповноваженими державою суб'єктами та отримують додаткові ознаки позитивних основ (наприклад державний примус до їх виконання). Ідеальним варіантом розвитку правової системи вбачається легальність надпозитивних та легітимність позитивних правових основ;

теоретичні положення щодо динамічних процесів співпраці та її порушення в сучасній правничій теорії, вказується на вироблені концепції в сучасній економічній та соціологічній науці;

наукові погляди щодо ролі та місця ритуалів в традиційних (що об'єднують право країн Східної Азії, ісламське, індуське та юдейське право, правові системи Африки та Мадагаскару, тобто правових системах, в яких



право суспільством і державою розглядається як допоміжний інструмент регулювання суспільних відносин поряд із звичаєвими нормами) та нетрадиційних (в категорію яких віднесемо систему романо-германського та англо-саксонського права, в яких писане право займає одне з провідних місць в регулюванні суспільних відносин) правових сім'ях;

теза, щодо того що характерною особливістю українського звичаєвого права є його різноманітна яскрава ритуальність, особливо в процесуальному праві. Майже не існує процесуального акту чи інституту, які б не мали свого ритуалу. Встановлені здавна, ці ритуали незмінно виконувалися протягом віків.

**Практичне значення одержаних результатів.** Основні положення та висновки роботи можуть бути використані у: науково-дослідній роботі – для подальших розробок у сфері теорії права та порівняльного правознавства; в освітній діяльності – для удосконалення курсів «Філософія права», «Загальнотеоретична юриспруденція», «Методологія юриспруденції», «Порівняльне правознавство»; в правотворчій та правозастосовній сферах – для удосконалення нормотворчих, правозастосовних та правоінтерпретаційних процедур з урахуванням особливостей ціннісної орієнтації суспільства.

**Апробація результатів дослідження.** Основні положення дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри загальнотеоретичної юриспруденції Національного університету «Одеська юридична академія» а також на всеукраїнських та міжнародних конференціях: «Актуальні проблеми реформування правової системи України» (м. Дніпро, 2018 р.), «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 2018 р.), «Концептуалізація та використання правової спадщини» (м. Одеса, 2018 р.), «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 2019 р.), «Тенденції розвитку та правовий образ сучасної держави» (м. Одеса, 2019 р.), «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 2020 р.), «Адвокатура, минуле, сучасність та майбутнє» (м. Одеса, 2020 р.).

**Публікації.** Основні наукові результати дисертації були висвітлені у 3 наукових публікаціях, які розкривають основний зміст дисертації, з яких 1 стаття у періодичному науковому виданні іншої держави, які входять до Організації економічного співробітництва та розвитку та/або Європейського Союзу, з наукового напрямку, за яким підготовлено дисертацію та 2 статті у наукових виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України. Додатково положення дослідження відображені у 7 опублікованих тезах виступів на всеукраїнських та міжнародних конференціях.



**Структура та обсяг дисертації.** Зумовлені специфікою проблематики дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що містять 9 підрозділів, висновків, списку використаних джерел (200 найменувань) та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 208 сторінок, з яких основний зміст – 164 сторінки.

**Список публікацій здобувача за темою дисертації та відомості про апробацію матеріалів дисертації:**

*наукові праці, в яких опубліковано основні результати дисертації:*

1. Караман М.В. Співвідношення ритуалу та судового ритуалу в соціальному регулюванні. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 6. – 346 с., С. 223-225.
2. Караман М.В. Ідентифікація права: ритуали в правовій сфері. *Актуальні проблеми Вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 1. – 216 с., С. 13-16.
3. Караман М.В. Роль ритуальної діяльності у процесі легітимації. *Visegrad journal on Human Rights*. Feb. 2020. № 1. – 222 с., С. 107-113.

*наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:*

4. Караман М.В. Взаємозв'язок ритуалів, норм закону та норм соціального регулювання. *Актуальні питання реформування правової системи України*: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Дніпро, 6-7 липня 2018 р. – Дніпро: ГО «Правовий світ», 2018. – 108 с., С. 12-15.
5. Караман М.В. Порівняльний аналіз ритуалів, норм закону та норм соціального регулювання. *Правове життя сучасної України*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 17 вересня 2018 р.) / за ред. Г.О. Ульянової; уклад.: О.В. Дикий, І.І. Братінов. – Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. – 592 с., С. 93-97
6. Караман М.В. Антропологія права як інструмент пізнання правової спадщини. *Концептуалізація та використання правової спадщини* : матер. всеукраїнського кругл. столу онлайн (м. Одеса, 26 грудня 2018 р.) [Електронний ресурс] : станом на 28 грудня 2018 р. / Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.» - Одеса : [б. в.], 2018. – Режим доступу: <http://hdl.handle.net/11300/11213>, С. 21-25.
7. Караман М.В. Ритуали: соціальне та правове призначення. *Правове життя сучасної України*: у 2 т.: Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 трав. 2019 р.) / відп. ред. Г.О. Ульянова. – Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2019. – Т.1. – 722 с.
8. Караман М.В. Ритуали в правових системах Китаю та Японії. *Правове життя сучасної України* : у 3 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ.



конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.) / відп. ред. М. Р. Аракелян. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020 – Т. 1. – 484 с., С. 136-138.

9. Караман М.В. Ритуали як стала поведінка в правовій сфері. *Тенденції розвитку та правовий образ сучасної держави* : Матеріали міжнар. круглого столу онлайн (м. Одеса, 20 груд. 2019 р.). - Одеса : НУ "ОЮА", 2019. - 137 с., С. 124-127.

10. Караман М.В. Роль присяги в процесі формування ціннісних орієнтирів адвоката. *Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє* : матер. Х Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 6 листопада 2020 р.) / редкол.: Н. М. Бакаянова (голова) та ін. – Одеса, 2020. – 718 с. С. 451-454

**Характеристика особистості здобувача.** М.В. Караман має другий (магістерський) рівень вищої юридичної освіти. У 2016 році закінчив Національний університет «Одеська юридична академія» та отримав диплом за ступенем вищої освіти «бакалавр» за спеціальністю 081 «Право». У 2018 році закінчив магістратуру Національного університету «Одеська юридична академія», отримав диплом з відзнакою та здобув кваліфікацію: ступінь вищої освіти магістр, спеціальність «Право». З 2018 року – аспірант кафедри загальнотеоретичної юриспруденції Національного університету «Одеська юридична академія» денної форми навчання. Володіє українською, російською, англійською мовами. Має 3 наукові статті, опубліковані у фахових виданнях, перелік яких затверджений МОН України, з них 1 наукова стаття у періодичному науковому виданні іншої держави, які входять до Організації економічного співробітництва та розвитку та/або Європейського Союзу, 2 статті у наукових виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України. Додатково положення дослідження відображені у 7 тезах доповідей на всеукраїнських та міжнародних науково-практичних конференціях.

**Особистий внесок автора.** Дисертаційна робота є власним авторським дослідженням, у якому наукові положення, висновки та пропозиції обґрунтовано самостійно в результаті опрацювання значної кількості наукових джерел. Ідеї та розробки, що належать співавторам не використовувались.

**Оцінка мови та стилю дисертації.** Мова та стиль написання дисертації відповідають прийнятному у науковій літературі та відповідають встановленим вимогам, які висуваються до наукової праці такого рівня, що забезпечує легкість та доступність сприйняття дисертації.

У результаті попередньої експертизи дисертації Карамана М.В. та повноти основних результатів дослідження



## УХВАЛИЛИ:

1. Затвердити висновок про наукову новизну, теоретичне та практичне значення результатів дисертації Карамана Миколи Віталійовича на тему: «Ритуали в правовій сфері: загальнотеоретичне та порівняльно-правове дослідження», представленої на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».
2. Констатувати, що за актуальністю, ступенем новизни, обґрунтованістю, науковою та практичною цінністю здобутих результатів дисертація Карамана Миколи Віталійовича відповідає спеціальності 081 «Право» та вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у вищих навчальних закладах (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261 (зі змінами і доповненнями від 03 квітня 2019 року № 283), п. 10 Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 06 березня 2019 року № 167.
3. Рекомендувати дисертацію Карамана Миколи Віталійовича на тему: «Ритуали в правовій сфері: загальнотеоретичне та порівняльно-правове дослідження» до захисту на здобуття ступеня доктора філософії у разовій спеціалізованій вченій раді за спеціальністю 081 «Право».

Завідувач кафедри  
загальнотеоретичної юриспруденції  
доктор юридичних наук, професор



А.Ф. Крижановський

Рецензент:  
доктор юридичних наук, професор



Ю.В. Цуркан-Сайфуліна

Рецензент:  
кандидат юридичних наук, доцент



М.Ю. Рязанов